ECCLESIA LEVIATHANA: SOCIOGENEZA KONVERGENTNIH POLITIČKIH RELIGIJA

Tomislav Tadić, *Ecclesia Leviathana: sociogeneza konvergentnih političkih religija,* Academia Analitica, 2021.

Postoji relativno raznolik broj načina na koje neko društvo može biti strukturirano i njemu korespodentan broj tematiziranja društava kao sociološkihkategorija kojima se, sukladno načinu na koji su strukturirana, pripisuje prefiks industrijska, postindustrijska ili pak tranzicijska društva. Nerijetko je sociološka znanost, na temeljima prethodno navedenih generičkih sociološkihkategorija putem kojih se razumijevaju najznačajnije komponente društvene zbilje, gradila teorijske elaboracije društvenih fenomena i društvenih procesa koji su karakteristični za određena društva. Upravo iz tog razloga ne treba da nas iznenađuječinjenicadajegeneričkikonceptkaoštoje"tranzicija"(p)ostao temeljna paradigma razumijevanja ne samo bosanskohercegovačkog društva, nego i ostalih društava koja su nastala raspadom SFRJ.

Tranzicija kao sociološka kategorija skovana s ciljem da se ekspliciraju društva koja se nalaze u svojevrsnom ekonomskom, kulturnom, te socio-političkom limbu ubrzo je postala ne samo instrument sociološke analize, nego i eskapistički mehanizam kojem se, posebno u kontekstu političkog diskursa, pribjegava onda kada se na konkretna pitanja ne mogu ponuditi adekvatni odgovori. Ukorijenjenost datog koncepta u redukcionističkim pravno-političkim i socio-ekonomskim teorijama, te njegova dimenzija podložna političkoj instrumentalizaciji samo su neki od razloga zašto sociolozi s velikim oprezom koriste dati pojam, te manevarski zaobilaze "opća mjesta" svojstvena esencijalističkim teorijama koje tranziciju svode na razumijevanje prijelaza iz jednog političkog, odnosno ekonomskog sistema u drugi. Ipak, ne treba ignorirati činjenicu da tranzicija kao sociološki koncept nije napuštena, nego još uvijek – u svome revidiranom i proširenom značenju – predstavlja jednu od temeljnih okosnica razumijevanja društava Jugoistočne Evrope. Naime, radi se o tome da su poduhvati sociologa da se u konceptualne okvire sociološke analize obuhvati stanje koje se neodređeno imenuje novotvorenicom "tranzicija" ujedno ukazali na činjenicu da tranzicija nije isključivo ekonomski ili politički proces.

Sukladno prethodno kazanom, istu trebamo posmatrati ne kao proces, nego radije kao skup procesa koji oblikuju društvenu zbilju podjednako na ekonomskom, političkom, socijalnom, kulturalnom i religijskom nivou.

U svjetlu prethodno kazanog i u sjeni onoga što slijedi, valja istaknuti da knjiga koja se nalazi pred nama predstavlja jedan od novijih pokušaja da se iz perspektive sociologije religije i optike interdisciplinarnosti, ponudi novo čitanje tranzicijskih društava, s posebnim osvrtom na bosanskohercegovačko društvo. No, iako knjiga autora Tomislava Tadića, docenta sociologije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, problemu razumijevanja tranzicijskih društava pristupa iz vizure sociologije religije, ista uspješno izbjegava zamku sociološkog redukcionizma te kao takva ni u kom smislu ne pretendira svođenju društvenih, ekonomskih i političkih fenomena svojstvenih tranzicijskim društvima na one religijske. Cilj se radije sastoji u nastojanju da se – sukladno postulatima figuracijske sociologije Norberta Eliasa i njegovog učenja o "relativnoj autonomiji" – iluminiraju i ekspliciraju latentne posljedice procesa tranzicije koje u okviru bosanskohercegovačkog društva – kazano riječima autora – figuriraju u obliku dijagnoze "anomijsko-amnezijskog društva", "kulturnih trauma", "oštećenja kolektivnog identiteta" i, naposljetku, "konvergentnih političkih religija".

Knjiga objavljena pod naslovom Ecclesia Leviathana: sociogeneza konvergentnih političkih religija (2021) predstavlja modificiranu verziju doktorske disertacije naslovljene kao Političke religije i kulturna trauma u tranzicijskim društvima koju je Tadić odbranio na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Knjiga koja se nalazi pred nama – za razliku od naslova doktorske disertacije – u svome naslovu čitaocu ne otkriva da se radi o studiji koja smjera analizi tranzicijskih društava i njima endemičnog "religijsko-političkog" problema (Robert N. Bellah). No, sociološki poduhvati okupljeni u pomenutoj studiji koji, između ostalog, problematiziraju pitanja epistemološkog konteksta nastanka sociologije religije i krize – s epicentrom u "sekularizacijskoj hipotezi" – koja je potresala novonastalu disciplinu koja se početkom XX stoljeća suočavala sa "povratkom religija" nesumnjivo predstavljaju teorijsku trajektoriju razumijevanja ne samo temeljnog razloga "povratka religija" na globalnom nivou, nego ujedno funkcioniraju kao teorijska matrica razumijevanja religije i njene uloge u tranzicijskim društvima Jugoistočne Evrope, s posebnim osvrtom na bosanskohercegovačko društvo. U tom smislu, slobodni smo zaključiti da Ecclesia Leviathana predstavlja studiju čiji impakt transcendira njen primarni fokus: analizu

"religijsko-političkog" problema tranzicijskih društava iz perspektive razumijevanja sociogeneze konvergentnih političkih religija.

Višedimenzionalni karakter studije koja je nastala kao rezultat kritičkog promišljanja stanja u disciplini nakon svojevrsnog sekularizacijskog obrata, prodora religija i religijskog simbolizma u javnu (a to ovdje implicitno znači političku) sferu – kako na globalnom, tako i na lokalnom nivou – omogućava da se poglavlja date studije čitaju i razumijevaju kroz različite interpretativne nivoe. Prije svega, poglavlja u kojima se tematizira epistemološki kontekst nastanka sociologije religije i iznose primjedbe na "zombi kategorije" klasične sociologije religije – kao što je prvi strukturalni dio knjige – predstavljaju direktan doprinos projektu uspostavljanja revidirane naučne paradigme discipline. Međutim, data studija daleko je od toga da se bavi samo metodološkim pitanjima suvremene sociologije religije. Čak i eseji koji, prima facie, imaju za cilj da upoznaju čitaoca sa metodološkim osnovama sociologije religije, u suštini predstavljaju kritičke osvrte na promjene na globalnom nivou koje su prvenstveno dovele do revizije njene naučne paradigme. Da bi razumio probleme sa kojima se suvremena sociologija religije suočava, Tadić podsjeća čitaoca na rasprave oko rađanja sociologije religije koje jasno pokazuju da je znanstvena analiza religije neodvojiva od nastanka i razvoja same sociološke znanosti. U tom smislu valja naglasiti da su sociologiju religije na njenom putu do etabliranja kao "relativno autonomne" sociološke discipline pratile iste nedaće koje karakteristične za sociologiju. Naime, čak i letimičan pogled na stanje discipline, kako Tadić ističe, otkriva činjenicu da sociologija religije – poput matične znanosti kojoj pripada – hronično boluje od iste bolesti. Naime, kriza koja neprestano potresa naučne osnove sociologije religije, od prvog dana do danas, ogleda se u njenoj nesposobnosti da odredi i definira predmet discipline. Kazano riječima autora, "ne postoji konsenzus o tome šta je religija (bilo u svojoj suštini ili u djelovanju)".

Na tragu promišljanja iznesenih u uvodnom dijelu studije, Tadić u drugom strukturalnom dijelu knjige – Religija i problem funkcionalne ekvivalencije – pokazuje kako modernost, iako – sukladno (ne)pisanom pravilu sekularizacijske hipoteze – nagriza temelje tradicionalnih (a to ovdje znači "klasičnih" religijskih identiteta) i njima svojstvene crkveno-orijentirane religioznosti, ne nagriza uporišta onog svetog niti ideju religioznosti. Religioznost kao takva – u kontekstu "druge modernosti" (Beck) – može da pronađe uporišta u subjektivnim ili kolektivnim simboličkim obrascima ili modalitetima svetog

koji figuriraju izvan okvira tradicionalnih obrazaca religioznosti i zastarjelih interpretacija toga što religija jeste. Međutim, treba naglasiti da Tadić u svojoj sociološkoj analizi naglasak radije stavlja na makrosociološku analizu religije kao svojevrsnog "mehanizma sakralizacije" (Hans Mol, 1976) posredstvom kojeg nastaju "sintetički" religijski oblici koji – kako na iskustvenom, tako na nivou sociološke analize – figuriraju kao "funkcionalni ekvivalenti" tradicionalnih monoteističkih religija. U tom smislu, navedeno poglavlje bavi se analizom nastanka sekularnih religija – u kontekstu razumijevanja (ne)postojeće distinkcije između građanskih i političkih religija – koje u kontekstu date analize figuriraju u obliku sintetičkih identiteta koji nastaju u tački presijecanja religije, kulture i politike.

Svojim sadržajem i skrupuloznom analizom nastanka i razvoja sekularnih religija u kontekstu neupitno sekularne modernosti, treće poglavlje – Političke religije i kolektivno pamćenje / sjećanje u kontekstu rasprave o sekularizaciji – predstavlja svojevrsno vezivno tkivo studije koja se nalazi pred nama. Naime, sam autor ističe da dato "poglavlje doprinosi hipotezi knjige na dva načina: prvo, teorijski upotpunjuje i uobličava sâmu postojanost teze o povijesnom značaju političkih religija, te drugo, temu približava izrastanju modela konvergentnih političkih religija autentično prisutnih u Bosni i Hercegovini" (Tadić, 2021: 32). Preciznim identificiranjem ključnih povijesnih dešavanja koja su, na (in)direktan način, oblikovala znanstvenu perspektivu razumijevanja onih "sakralnih uporišta moći" (Georges Balandier), autor svoju čitateljsku publiku suptilno uvodi u smisaono razumijevanje sintagme "političke teologije". Detaljna analiza ovog centralnog koncepta karakterističnog za Schmittov program političkog konzervativizma koji nastaje za vrijeme urušavanja Weimarske republike iako elaborirana u sklopu trećeg poglavlja, predstavlja okosnicu promišljanja iznesenih u četvrtom poglavlju koje je naslovljeno kao Političke religije u kolijevci političkog konzervativizma. Data poglavlja imaju za cilj da ukažu na značaj i važnost navedene sintagme za razumijevanje onoga što se u diskursu suvremene sociologije religije imenuje "sekularnim religijama" koje funkcioniraju kao sakralizirani identitarni repozitorijumi.

Na tragu promišljanja intinzično religijskog karaktera "druge modernosti" (Ulrich Beck) i povratka religija u javnu sferu, autor tezu o sekularnim (a to ovdje znači političkim) religijama elaborira u odnosu na razumijevanje datog koncepta kao "idealnog tipa" (Weber),

pritom evocirajući analizu empirijskih manifestacija koje svjedoče o prodoru religija u javnu sferu, te svojevrsnoj simbiozi religije i politike koja se – u teorijskom i empirijskom smislu – manifestira u obliku političkih religija koje, kako Tadić ističe, nastaju ili sakralizacijom politike ili politizacijom religije. U kontekstu razumijevanja prodora religija u javnu sferu koji je u okviru suvremene sociologije religije poznat kao "deprivatizacija" religije, drugi dio trećg poglavlja upućuje na poduhvate rekonstruiranja zastarjele paradigme discipline s posebnim osvrtom na doprinose Joséa Casanove, Danielle Hervieu-Léger i Grace Davie. Osvrt na poduhvate rekonstruiranja znanstvene paradigme sociologije religije koji nastaju u kontekstu sekularizacijske debate ima za cilj da "demistificira kompleksni narativ suvremenog društva o 'neupitnoj sekularnosti' " (Ibid: 213).

Integracijom revidiranih sekularizacijskih teorija u kontekst promišljanja konvergentnih političkih religija koje (ni)su endemične za bosanskohercegovačko društvo, Ecclesia Leviathana, postaje, uvjetno rečeno, studija koja se može čitati u sekularizacijskom interpretativnom ključu. Međutim, data studija i dijelovi iste koji se bave pitanjem "sociogeneze konvergentnih političkih religija" – a napose peto poglavlje naslovljeno kao Konvergentne političke religije i kulturna trauma – stoje s one strane sekularizacijske hipoteze i naivnog uvjerenja da procesi modernizacije nužno vode ka sekularizaciji. U tom smislu, valja naglasiti da je ideja koja stoji iza koncepta konvergentnih političkih religija, te razumijevanja njihove sociogeneze u mnogim aspektima oblikovana kako kanoniziranim sekularizacijskim teorijama – onima koje su problematizirane u trećem poglavlju – tako i onima koje zauzimaju marginalnu teorijsku poziciju u kontekstu sociologije religije (kao što je identitetska teorija religije Hansa Mola).

Studija koja se nalazi pred nama, a čija je suština sadržana u petom, ujedno i posljednjem poglavlju elaborirana je iz tačke presijecanja različitih teorijsko-epistemoloških programa koji, povezani u teorijski koncept konvergentnih političkih religija, čine okosnicu stvaranja specifičnog teorijsko-metodološkog programa razumijevanja religije u kontekstu tranzicijskih društava Jugoistočne Evrope koji je izložen na stranicama date studije. Za razliku od političkih religija koje nastaju u okviru nacionalnih država posredstvom sakralizacije vrijednosti koje se, u većini slučajeva, ne poistovjećuju sa dominantnim religijskim institucijama nego predstavljaju sakralizirani izraz volonté générale (Rousseau), konvergentne političke religije kao "negativne društvene

pojave karakteristične za društva u tranziciji, osobito uočljive u Bosni i Hercegovini nakon potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma 1995. godine" (Ibid, 263) funkcioniraju na principu konvergencije dominantnih religijskih konfesija i političkih struktura koje njeguju iste. Negativne funkcije djelovanja konvergentnih političkih religija u kontekstu bosanskohercegovačkog društva autor elaborira kroz izlaganje i detaljnu eksplanaciju "pet premisa o konvergentnim političkim religijama". U kontekstu sociološke dijagnoze bosanskohercegovačkog društva, konvergentne političke religije predstavljaju unifokalno izvorište "negativnog društvenog ambijenta" čiji su tvorbeni elementi "anomijsko-amnezijsko društvo", "kulturne traume", "oštećenja kolektivnog identiteta".

Doprinosi knjige Ecclesia Leviathana: sociogeneza političkih religija koja predstavlja jedan od pionirskih pokušaja da se iz vizure sociologije religije sagleda zbilja bosanskohercegovačkog društva su mnogostruki: studija nudi novo čitanje tranzicijskih društava, demistificira sakralna uporišta moći vladajućih struktura koje proizvode negativnu solidarnost, te – što je možda njen i najvažniji i fundamentalni doprinos – postulira imperativ sociološke analize religije i politike u istom konceptualnom okviru.

Alma Džehverović